

SUMQAYIT ŞƏHƏR
S. VURĞUN ADINA MƏRKƏZİ KİTABXANA-60

NİZAMİ GƏNCƏVİ

Dünyada nə qədər kitab var belə,

Çalışıb,əlləşib gətirdim ələ.

Oxudum, oxudum sonra da vardım,

Hər gizli xəzinədən bir dürr çıxardım.

Nizami Gəncəvi

Giriş

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Böyük sənətkarın bütün həyatı və zəngin ədəbi fəaliyyəti həmin dövrdə təkcə Azərbaycanın və Qafqazın ən iri şəhəri deyil, eyni zamanda, Yaxın və Orta Şərqlin mühüm mədəniyyət mərkəzi kimi tanınan Gəncə ilə bağlıdır. Şair ömrü boyu burada yaşayıb yaratmış və dünya poeziyasına bir-birindən dəyərli söz sənəti inciləri bəxş etmişdir. Nizami irsi uzun zamandan bəri dünya elmi-ədəbi fikrinin diqqət mərkəzindədir. Ölkəmizdə dahi şairin əsərləri dəfələrlə nəşr olunmuş, ədəbi irsinin öyrənilməsi və tanındılması sahəsində xeyli iş görülmüş, çox sayda tədqiqatlar meydana gətirilmiş, eləcə də dünya nizamişünaslığında ilk dəfə olaraq əsərlərinin elmi tənqidi mətni hazırlanmışdır. Bu proseslərin intensiv şəkil almağa başlaması əsasən Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyi ərəfəsinə təsadüf edir. Dahi şairin yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması ilə bağlı ilk qərar 1939-cu ildə qəbul edilmiş, lakin İkinci Dünya müharibəsi səbəbindən yubileyin yalnız 1947-ci ildə keçirilməsi mümkün olmuşdur. O illərdən etibarən Nizaminin dövrü, həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı yeni-yeni araşdırmalar aparılmışdır. Gəncədə dəfn olunduğu yerdə Nizami Gəncəvinin möhtəşəm məqbərəsi ucaldılmış, xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində silsilə tədbirlər həyata keçirilmişdir. “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” 1979-cu il 6 yanvar tarixli qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürərək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərar isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır. Nizami Gəncəvi ilə bağlı son yubiley tədbirləri ustad sənətkarın 850 illiyi ilə əlaqədar 1991-ci ildə keçirilməli idi. Lakin ölkədəki dərin siyasi, iqtisadi və sosial böhran buna imkan verməmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Şərq poeziyasının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən sərəncam imzalanmışdır. Nizami irsinin daim aktual olduğu nəzərə alınaraq, bu il S. Vurğun adına Mərkəzi kitabxana da “Nizami layihəsi ili” elan edilmişdi. Bu baxımdan tədbirlər planı hazırlanmışdır. Nizami layihəsi çərçivəsində Nizami Gəncəvi haqqında metodik vəsait təqdim olunur.

Həyatı

Nizaminin həyatı haqqında çox az məlumat var; şairin həyatı haqqında yeganə məlumat mənbəyi onun əsərləridir ki, bu əsərlərdə də kifayət qədər aydın informasiya verilməmişdir.

Buna görə də Nizaminin adı və şəxsiyyəti ətrafında çoxlu əfsanələr yaranmış və onun biqrafiyasını bəzəmişdir.

- **İlk adı** Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusif
- **Təxəllüsü** Nizami
- **Doğum tarixi** təxminən 1141
- **Doğum yeri** Gəncə, Arran əyaləti, Azərbaycan Atabəylər dövləti
- **Vəfatı** təxm. 1209
- **Vəfat yeri** Gəncə
- **Dəfn yeri** Nizami məqbərəsi, Gəncə
- **Atası** Yusif ibn Zəki
- **Anası** Rəisə
 - **Həyat yoldaşı** Afaq
- **Uşağı** Məhəmməd
- **Peşəsi** şair
 - **Əsərlərinin dili** farsca
- **İstiqamət** farsdilli epik, lirik ədəbiyyatı, hikmət ədəbiyyatı
- **Janr** məsnəvi, qəzəl, qəsidə
- İlk əsəri** Sirlər xəzinəsi
- Xəmsə

Nizami Gəncəvi (1141, Gəncə, Eldənizlər (*hazırkı Azərbaycan Respublikasının ərazisi*) – təxm. 1209, Gəncə) — Dünya şöhrətli Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri; orta əsrlər şərqinin ən böyük şairlərindən biri; farsdilli ədəbiyyatın ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi də o, farsdilli poeziyanın klassiki, farsdilli epik ədəbiyyatın ən böyük romantik şairi, farsdilli epik poeziyaya danışq dili və realistik stili gətirmiş sənətkar hesab olunur.

Şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı tarixi salnamələrin ənənəvi mövzularından istifadə edən Nizami, islamdan əvvəlki və islam dövrü İranını birləşdirmişdir. Nizaminin qəhrəmanlıq-romantik poeziyası sonrakı əsrlər boyunca, fars dilinin istifadə olunduğu bütün ərazilərdə özünü ona oxşatmağa çalışan gənc sənətkarların yaradıcılığına təsir etmiş, nəinki Persiyada, həm də Azərbaycan, Ermənistan, Əfqanıstan, Gürcüstan, Hindistan, İran, Pakistan, Tacikistan, Türkiyə və Özbəkistan kimi müasir ölkələrin mədəniyyətinin formalaşmasında rol oynamışdır. Nizaminin yaradıcılığı, Hafiz Şirazi, Mövlana Cəlaləddin Rumi və Sədi Şirazi kimi böyük sənətkarların yaradıcılığına təsir etmişdir. Onun, müxtəlif ictimai, mədəni və elmi mövzuları işıqlandıran beş məsnəvisi bütün şərq ölkələrində böyük məşhurluğa malik olmuşdur ki, bunu da, şairin əsərlərinin çoxlu sayda və müxtəlif dövrlərə aid əlyazmalarının dövrümüzə çatması sübut edir. Nizaminin "*Xosrov və Şirin*", "*Leyli və Məcnun*" və "*İsgəndərnamə*" kimi əsərlərinin qəhrəmanları, indi də, bütün islam ölkələrində, eləcə də dünyada tanınır. Nizaminin "Xəmsə"yə daxil olan poemalar üzərində işləməyə başladığı XII əsrin sonuncu rübündə, Səlcuqların ali hakimiyyəti parçalanma dövrünü yaşayır, siyasi və sosial narazılıqlar isə artırdı. Lakin, fars mədəniyyəti, mərkəzləşdirilmiş hakimiyyətin mövcud olduğu dövrlə müqayisədə yerli hakimiyyətlərə parçalanma dövründə daha yaxşı inkişaf edir, fars dili isə əsas ədəbiyyat dili olaraq qalırdı. Bu xüsusiyyət, o zaman fars mədəniyyəti forpostu xüsusiyyəti daşımış, Nizaminin də yaşadığı və irandilli əhalinin üstünlük təşkil etdiyi Qafqaz şəhəri olan Gəncəyə də aid idi. Həmin dövrdə Gəncədə irandilli əhalinin üstünlük təşkil etmişdir. Nizaminin yaşadığı dövrdə Gəncənin fars mədəniyyətinin çiçəkləndiyi şəhərlərdən biri olmasını göstərən faktlardan biri də, XIII əsrə aid *Nüzhət el-Məclis* antologiyasında, XI-XII əsrlərdə şəhərdə yaşayıb-yaratmış 24 farsdilli şairin əsərinin toplanmasıdır. XI-XII əsrlər Gəncəsinin irandilli əhalisi arasında xüsusilə kürdləri qeyd etmək lazımdır ki, onların da burada məskunlaşmasına vaxtilə şəhəri idarə etmiş kürd mənşəli Şəddadilər sülaləsi təkan vermişdir. Nizaminin atasının Qumdan Gəncəyə köçməsi və valideylərinin bu şəhərdə məskunlaşmasını da bəzi tədqiqatçılar şəhərdə kürdlərin üstünlüyə malik olması və Nizaminin anasının kürd mənşəli olması ilə izah edirlər.

Adı və ləqəbi

Şairin əsl adı İlyas, atasının adı Yusif, babasının adı Zəki olmuşdur: oğlu Məhəmmədin doğulmasından sonra onun da adı şairin tam adına keçmiş və onun tam adı Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusif ibn Zəki Müəyyəd olmuşdur. Ədəbi ləqəb kimi şair "Nizami" sözünü seçmişdir ki, bunu da bəzi təzkirəçilər, şairin ailəsinin ənənəvi olaraq tikməçiliklə məşğul olması ilə izah edirlər; Nizami ədəbiyyatla məşğul olmaq üçün ailə sənətindən imtina etmiş, toxuyucu səbri ilə əsərləri üzərində çalışmışdır.

Doğum tarixi və yeri

Nizaminin dəqiq doğum tarixi bilinmir. Məlum olan odur ki, şair, 1140-1146-cı (hicri 535—540) illər arasında doğulmuşdur. Nizaminin bioqrafları və müasir tədqiqatçılar, onun dəqiq doğum tarixini altı il arasında göstərirlər (535-40/1141-6). Formalaşmış ənənəyə əsasən və UNESCO-nun da qəbul etdiyi tarixə əsasən şairin doğum tarixi kimi 1141-ci il qəbul olunur. Bu tarixə şair özü də, "*Xosrov və Şirin*" poemasının "*Kitab üçün üzr*" bölməsində işarə edərək deyir:

***Fələk yaradırkən deyib mənə "şir",
Lakin bu vücudum bir yun heykəldir,
Deyiləm düşmənlə vuruşan şirdən,
Yetər ki, özümlə döyüşürəm mən.***

(R.Rzanın tərcüməsi)

Bu beytlərdən məlum olur ki, şair Şir bürcü altında doğulmuşdur. Həmin bölmədə Nizami bildirir ki, poema üzərində işə başlayarkən onun qırx yaşı olmuşdur, poemanı yazmağa isə şair, hicri təqvimlə 575-ci ildə başlamışdır. Bu hesaba əsasən belə nəticə alınır ki, Nizami hicri 535-ci ildə (miladi 1141-ci il) doğulmuşdur. Həmin il ulduzlar 17-22 avqust tarixlərində Şir bürcü altında düzlüşmüşdür ki, buna əsasən də Nizaminin 17-22 avqust 1141-ci ildə doğulması güman edilir.

Şairin doğum yeri də uzun müddət mübahisə mövzusu olmuşdur. Lütfəli bəy Azər (XVIII əsrdə yaşamışdır) "Atəşgədə" adlı təzkirəsində Nizaminin aşağıda göstərilən və "İsgəndərnəmə" poemasından olması iddia edilən beytə istinadən Nizaminin mərkəzi İrandakı Qum şəhərində doğulmasını iddia edir:

***Mən mirvari kimi Gəncə dənizində qərq olsam da,
dağlarda yerləşən Qum şəhərindənəm.***

(Əhməd İsayevin tərcüməsi)

Nizaminin yaşadığı dövrdə Gəncə şəhəri, 1077-1307-cü illərdə mövcud olmuş Böyük Səlcuq imperiyasının (və onun yerli təmsilçiləri olan Azərbaycan Atabəylərinin) hakimiyyəti altında olmuşdur.

Nizami şəhərdə doğulmuş və ömrünün sonuna kimi şəhərdə yaşamışdır. Onun doğma şəhəri olan Gəncədə o dövrdə irandilli əhali üstünlük təşkil etdiyinə görə fars mədəniyyəti hakim olmuşdur. Həyatı haqqında az məlumat olmasına baxmayaraq, şairin ömrünün sonuna kimi Cənubi Qafqazda yaşaması güman edilir. Nizaminin həyatı haqqında cüzi məlumatlar onun əsərlərində verilmişdir.

Validəynləri və qohumları

Nizaminin Qumdan (Mərkəzi İran) Gəncəyə köçmüş atası Yusif ibn Zəki ehtimal ki, dövlət işçisi olmuşdur. Nizaminin iran mənşəli anası Rəisə, şairin özünün sözlərinə görə kürd olmuşdur. Ehtimal ki, kürd sülalə başçısının qızı olan həmin xanım, bəzi ehtimallara görə, Atabəylərdən əvvəl Gəncədə hakim olmuş Şəddadilər sülaləsindən olmuşdur. Nizami valideynlərini erkən itirmişdir. Atasının ölümündən sonra İylası anası tərbiyələndirmiş, anasının ölümündən sonra isə uşaq dayısı Xoca Ömərin himayəsində qalmışdır.

Təhsili

Yaşadığı dövrün standartlarına görə Nizaminin parlaq təhsili olmuşdur. Nizaminin yaşadığı dövrdə belə hesab edilirdi ki, şair müxtəlif fənnlər üzrlə bilikli olmalıdır. Lakin, buna baxmayaraq, Nizami öz savadı ilə şairlər arasında seçilə bilmişdi: Nizaminin əsərləri onun ərəb və fars ədəbiyyatının şifahi və yazılı ənənələrinə gözəl bələd olmasına, riyaziyyat, astronomiya, astrologiya, əlkimya, tibb, botanika, teologiya, Quran təfsiri, şəriət, xristianlıq, iudaizm, İran mifləri və əfsanələri, tarix, etika, fəlsəfə, ezoterika, musiqi və təsviri sənəti yaxşı bilməsinə dəlalət edir.

Şəxsi həyatı

Nizaminin həyatı haqqında çox az məlumat saxlanılsa da, dəqiq bilinir ki, o, saray şairi olmamış, çünki bu halda dürüstlüyünü itirəcəyindən qorxmış və ilk növbədə azad yaradıcılıq imkanı arzulamışdır. Buna baxmayaraq, Nizami əsərlərini müxtəlif sülalələrdən olan hökmdarlara həsr etmişdir. Məsələn, *"Leyli və Məcnun"* poemasını Nizami, şirvanşaha, *"Yeddi gözəl"* poemasını isə Eldənizlərin rəqibi Ağsunqurilər sülaləsindən Əlaəddin Körpə Arslana ithaf etmişdir.

Nizami, bütün həyatı boyunca Gəncədə yaşamış və üç dəfə evlənmişdir. Şairin ilk və ən sevimli həyat yoldaşı Afaq adlı qıpçaq qul olmuşdur. Ona bir çox şerlər həsr edən Nizami, *"ləyaqətli görünüşlü və gözəl ağıllı"* adlandırmışdır. Afaq, Nizamiyə Dərbənd hakimi Dara Müzəffərəddin tərəfindən hədiyyə edilmiş, Nizami isə onu azad edərək evlənmişdir. 1174-cü ildə onların oğlan övladı dünyaya gəlmiş və şair oğlunu Məhəmməd adlandırmışdır. 1178-1179-cu illərdə *"Xosrov və Şirin"* poemasının tamamlanması zamanı Afaq vəfat etmişdir. Nizaminin sonrakı iki həyat yoldaşı da vaxtından əvvəl vəfat etmiş, onların hər birinin ölümü, şairin yeni epik poemasını tamamlaması ilə üst-üstə düşmüşdür ki, bu münasibətlə də Nizami yazmışdır:

İlahi, nəyə görə, mən hər poemaya görə bir həyat yoldaşı qurban verməliyəm

Nizami, siyasi qeyri-stabillik və intensiv intellektual aktivlik dövründə yaşamışdır ki, bu da onun şerlərində və poemalarında əks olunmuşdur. Şairin himayədarları ilə qarşılıqlı münasibəti, əsərlərinin dəqiq yazılma tarixi haqqında məlumatlar yoxdur, bilinən tarixlər isə Nizamidən sonrakı dövrdə yaşamış təzkirəçilərin verdiyi məlumatlardan əldə edilmişdir. Hələ sağlığında Nizami böyük hörmət və izzət sahibi olmuşdur. Atabəylər dəfələrlə Nizamini saraya dəvət etmiş, lakin, şairin israrla imtina etmişdir, buna baxmayaraq, Nizamini müqəddəs hesab edən hökmdar ona beş min dinar və 14 kənd bağışlamışdır.

Dini inancına görə Nizami sünni müsəlman olmuşdur. Şairin doğum tarixi kimi, vəfat tarixi də mübahisəlidir. Nizaminin vəfat tarixini qeyd edən orta əsr bioqrafları bir-biri ilə 37 il (575—613/1180-1217) fərqi olan müxtəlif rəqəmlər göstərirlər. Hazırda dəqiq olan yeganə məlumat odur ki, Nizami XIII əsrdə vəfat etmişdir. Nizaminin vəfat tarixinin hicri 605-ci ilə (miladi 1208/1209) uyğunlaşdırılması, Gəncədən tapılmış və Bertels tərəfindən nəşr edilmiş ərəb dilli kitabəylə əsaslandırılmışdır. Şairin vəfat tarixi ilə bağlı ikinci məlumat isə, Nizaminin ölümündən sonra ehtimal ki, onun oğlu tərəfindən yazılmış və *"İsgəndərnamə"* poemasının *"İqbalnamə"* adlı ikinci hissəsində antik filosoflar Platon, Sokrat və Aristotelin ölümü ilə bağlı şerə əlavə edilmiş beytlərdir. Bu beytlərdə şairin yaşı müsəlman təqviminə əsasən göstərilmiş və buna uyğun olaraq da, onun vəfat tarixi hicri 598-ci (1201/1202) il kimi hesablanmışdır.

***Altmış üç yaşından altı ay qədər
Keçmişkən, istədi eləsin səfər.
Keçmiş alimlərdən danışdı bütün,
O da onlar kimi yatacaq bir gün.***

Mikayıl Rzaquluzadənin tərcüməsi

Yaradıcılığı

Nizami dövrü fars mədəniyyəti, qədim köklərə, əzəmət və dəbdəbəyə malik olması ilə məşhurdur. Davamlı olaraq, ölkə ərazisinə yürüş edən yadelli xalqların təsirinə məruz qalmasına baxmayaraq, islamaqədərki fars mədəniyyəti, musiqi, memarlıq və ədəbiyyatda zəngin özünü ifadə ənənələri formalaşdıraraq, özünü saxlamaq, qismən dəyişilmək və yad elementləri özünə uyğunlaşdırmaq xüsusiyyətinə malik idi. Nizaminin də sonuncu poemasını həsr etdiyi Makedoniyalı İskəndər, fars mədəniyyətinin əsirinə çevrilmiş çoxsaylı tarixi şəxslərdən biridir. XI əsr fars şairi Fəxrəddin Əsəd Gurganinin yaradıcılığı Nizami yaradıcılığına

böyük təsir göstərmişdir. Poemaları üçün bir çox süjetləri Firdovsi yaradıcılığından alan Nizami, poeziya yazı sənəti, obrazlı danışq və kompozisiya qurma texnikasını əsasən Gurganidən almışdır. Bu, "Xosrov və Şirin" poemasında, xüsusilə, Gurganinin "Veys və Ramin" poemasından əsas səhnənin təkrarı olan "Aşıqlərin mübahisəsi" səhnəsində açıq görünür. Bundan başqa, Nizami poemanı, Gurganinin də poemasını yazdığı həzəc bəhrində yazmışdır. Gurgani yaradıcılığının Nizami yaradıcılığına təsirini həm də ikincinin astrologiya elminə olan marağı ilə izah etmək mümkündür.

Əsərləri

Xəmsə

"Sirlər xəzinəsi"

Janr- məsnəvi

Orjinalın dili- Fars dili

Tərcüməçi: Süleyman Rüstəm, Abbasəli Sarovlu, Xəlil Rza Ulutürk

Sirlər xəzinəsi Nizami Gəncəvinin ilk iri həcmli əsəridir. Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında didaktik poema janrının ən qiymətli nümunələrindən biri olan bu əsər şairin yaradıcılığında epik şeir sahəsində ilk qələm təcrübəsi idi. Əsər hicri tarixilə 570-ci ildə yazılmışdır ki, miladi təqvimilə 1174-1175-ci illərə uyğun gəlir. "Sirlər Xəzinəsi" zahirən Nizamiyə qədər Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında geniş yayılan didaktik əsərlər silsiləsinə daxildir. Nizami Gəncəvi "Sirlər Xəzinəsi"ni yazarkən özünə qədər şərq ədəbiyyatında sabitləşmiş bir sıra ənənələri təkmilləşdirərək orijinal mövqedən çıxış etmişdir. Nizaminin xəmsəsində külli miqdarda atalar sözlərindən, zərbi-məsəllərdən, aforizm və idiomatik ifadələrdən istifadə etmiş və öz əsərinin bədii dəyərini artırmışdır. Həm də onun xalq yaradıcılığından, folklordan aldığı ifadələr, əsasən Azərbaycan xalqı ilə bağlı olmuşdur. Y. E. Bertels "Sirlər Xəzinəsi"nin bədii dilindən danışarkən göstərir ki, şair bu əsərində bədii sözün bütün həqiqi və məcazi mənalarından istifadə edir. Buna görə də, "Sirlər Xəzinəsi"ni dərinlən başa düşmək üçün hərtərəfli, universal biliyə malik olmaq lazımdır. Y. E. Bertels "Sirlər Xəzinəsi"nin bir sıra beytlərinin Qərb və Şərq tədqiqatçıları tərəfindən doğru şərh edilmədiyini göstərmiş, dərin mənəli aforizmlərlə ifadə edilmiş beytləri açıb təhlil etmişdi. Bununla birlikdə Y. E. Bertels "Sirlər Xəzinəsi"ndə çətin anlaşılan təşbih və tərkiqlərin işlədildiyini, şairin əsərin dilini bilərəkdən çətinləşdirdiyini qeyd edir. "Sirlər Xəzinəsi" xalq yaradıcılığından gələn çoxmənalı ifadələrlə, idiomlarla, frazeoloji birləşmələrlə zəngin olduğu üçün onun dərin mənasını başa düşmək doğrudan da bəzi çətinliklər törədir.

H. Araslı "Sirlər Xəzinəsi"nin əsas ideya və mövzusunun ədalət və əmək mövzusu olduğunu, ümumiyyətlə bu mövzuda dövrün mühüm ictimai-siyasi və əxlaqi məsələlərinin öz əksini tapdığını qeyd edir. Y. E. Bertels "Sirlər Xəzinəsi"nin mövzusunun danışıqda əsərin əsasında şairin ədalət və əmək haqqında fikirləri, verilən sözün üstündə durmaq, rəhmli olmaq, qızıla nifrət, həqiqi dostluq kimi əxlaqi məsələlərin durduğunu göstərmişdir. Poema iyirmi fəslə bölünüb, hər biri ayrıca əsər olaraq, dini və elmi mövzulara həsr olunub. Hər fəsil onun təxəllüsü daxilində şairin özünə apostrofa ilə (müraciətlə) bitir. Mənəvi və əməli sualları müzakirə edən həkayələr hökmdarların ədalətini, riyakarlığın istisnasını təbliğ edir və bu dünyanın faniliyindən və ölümdən sonra həyata hazırlaşmaq ehtiyacından xəbərdarlıq edir. Nizami ideal həyat tərzini təbliğ edir,

əsas diqqəti isə Allahın yaratdıqları arasında ən ali sosial mövqedə olan insanın diqqətini öz oxucularına yönəldir, həmçinin yazır ki, insan öz qisməti haqqında fikirləşməlidir. Poemada olan Məqalət və hekayət:

Məqalət	Hekayət
“Adəmin yaradılmasına dair”	<i>"Ümidsuz padşahın bağışlanması dastanı"</i>
“Ədalətli və insafli olmağa dair”	<i>"Adil Nuşirəvan ilə vəzirin hekayəti"</i>
“Dünya hadisələrinə dair”	<i>"Süleyman peyğəmbərlə qoca əkinçinin hekayəti"</i>
“Rəiyyətin haqqını padşahın qoruması”	<i>"Qarı ilə Sultan Səncərin hekayəti"</i>
“Qocalığın sifətləri”	<i>"Kərpickəsən qocanın hekayəti"</i>
“Varlığın etibarı haqqında”	<i>"Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti"</i>
“İnsanlıq mərtəbəsinin bütün xilqətlərdən üstünlüyü”	<i>"Firidun şahın ceyran ovu hekayəti"</i>
“Yaradılışın hüsnünə dair”	<i>"Meyvəsətanla tülkünün və cibkəsənin hekayəti"</i>
“Dünya qayğılarından qurtulma bəhsi”	<i>"Tövbəsini pozan zahidin hekayəti"</i>

Xosrov və Şirin

Xosrov və Şirin Nizami Gəncəvinin ikinci poemasıdır. Əsər 1180-ci ildə fars dilində yazılmışdır. Nizami Gəncəvi, bu əsəri Atabəy Şəmsəddin Məhəmməd Cahan Pəhləvan Eldəgizə (1173-1186) ithaf etmişdir. Əsərdə Cahan Pəhləvandan başqa, Toğrul ibn-Arslan Səlcuqi (1178-1194) və Qızıl Arslanın (1186-1191) da adları çəkilir.

Əsərin süjetinin əsasında Sasani şahını II Xosrov Pərviz (590-628) və onun həyat yoldaşlarından biri olan Şirin haqqında şərqdə geniş yayılmış "Xosrov və Şirin" əfsanəsi durur. Hələ Nizamidən çox qabaq "Xosrov və Şirin" dastanını ilk dəfə Firdovsi (X əsr) "Şahnamə"nin tərkibində nəzmə çəkmişdir. Lakin Firdovsi əsərinin içində epizodik bir səhnə yaratmaqla "Xosrov və Şirin" dastanına yüngülcə toxunmuşdur. Bu mövzunu geniş planda işləməyi Nizami Gəncəvi öz öhdəsinə götürmüş və ilk dəfə "Xosrov və Şirin" mövzusunda məsnəvi yazmışdır. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə isə Nizami Gəncəvi "Xosrov və Şirin"i Fəxrəddin Əsəd Gurganinin "Veys və Ramin" poemasının müstəqim təsiri altında yazmışdır.

Leyli və Məcnun

*"Məcnun heyvanlar arasında",
1439-1543, Ağa Mirək, Təbriz məktəbi,
Britaniya kitabxanası.*

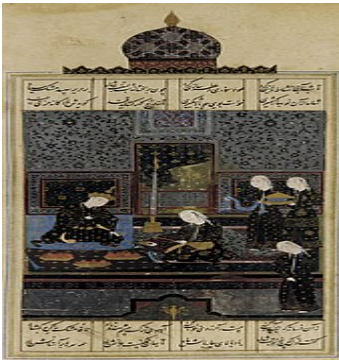
Leyli və Məcnun Nizami Gəncəvinin üçüncü poemadır. *"Leyli və Məcnun"* mövzusunda məsnəvi yazmağı 1188-ci ildə Nizami Gəncəviyə XXI Şirvanşah olan I Axsitan məktub göndərməklə sifariş etmişdi. *"Leyli və Məcnun"* poemasını Axsitanın bəyənməyib mükafatlandırmaması və şairin ölümünə qədər onun hardasa baxımsız qalması, ehtimal ki, XIII əsrin I yarısında poemanın yenidən redaktə olunmaq zərurətini yaratmışdır. Şirvanşahın əsərdəki əsatiri xüsusiyyətlərə, türk xarakterlərinə mənfi münasibəti nəticəsində poema sonradan redaktə edilərək dəyişdirilmişdir. Əsərdə üslub müxtəlifliyinin müşahidə edilməsi, müəyyən fəsillərdə nəzərə çarpan əlaqəsizlik, mətləbdən kənara çıxmaq, əsərin ümumi ideyasına zidd olan beyt və şerlərin yer tutması sübut edir ki, poemanı sənətkarlıq cəhətdən Nizamidən zəif olan bir şair redaktə etmişdir.

Nizaminin *"Leyli və Məcnun"* poemasının ilk elmi-tənqidi mətni İran alimi Vəhid Dəstgerdi tərəfindən 30 əlyazma nüsxəsi əsasında hazırlanaraq, 1934-cü ildə Tehrandə nəşr edilmişdir. *Leyli və Məcnun* özünün ideya və məzmununa görə *"Xəmsə"*-yə daxil olan digər poemalardan bütünlüklə fərqlənən orijinal bir əsərdir. Y. Bertels və A. Boldirev *"Leyli və Məcnun"*-u Nizami yaradıcılığında bir uçurum hesab edirlər. Onların fikrincə Nizami bu əsərində bütün yaradıcılığı boyu davam etdirdiyi siyasi, ictimai ideyalardan uzaq düşmüşdür. Y. Bertels yazır ki, *"Leyli və Məcnun"*-da *doğrudan da şairin, onu məşğul edən əsas fikirdən kənarda qalması zənn olunur...*" Nizami *"Leyli və Məcnun"* poemasında insanın mənəvi əsarətinə və məhəbbətin faciəsinə səbəb olan ictimai-dini ziddiyyətləri tənqid etmişdir. *"Leyli və Məcnun"*-da ideya və məzmun iki əsas ədəbi priyom üzərində qurulmuşdur. Birinci halda Nizami iki gəncin faciəli məhəbbətini ictimai-dini şəraitlə əlaqələndirir. Əsərin bu hissəsində orta əsr həyat həqiqətlərinin güclü ifadəsi müşahidə edilir. İkinci halda isə, mövcud ictimai mühitdə insan səadətinin qeyri-mümkünlüyü fonunda yalnız maddi aləmi seyr edib ruhani aləmdəki əbədi gözəle qovuşmaq yolu ilə xoşbəxtliyə çatmağın mümkünlüyü göstərilir.

Poemaya belə bir nəzərlə yanaşdıqda iki Leyli və Məcnun və iki şərait görünür. Birincidə Leyli və Məcnun real, maddi insandır və buna görə də, mövcud ictimai şərait gerçək tarixi şəraitdir.

Əsərin bu hissəsində Nizami hadisələri real zəmində təsvir edir. İkincidə isə Leyli və Məcnun məcazi obrazlar kimi təsvir olunurlar. Əsərin bu hissəsində tək-cə insan sürətləri deyil, varlıq, şərait özü də məcazi baxımdan təcəssüm edilir. Bu cəhətdən əsərin ikinci hissəsində hadisələri ürfani məzmununda tərsim və tərənnüm edilmişdir. Həm də Nizami bu iki mühüm cəhəti əsərdə tam vəhdət halında birləşdirmiş, ikinci birincinin məntiqi davamı kimi verilmişdir. Poemanın birinci hissəsində cərəyan edən real hadisələr və real ictimai-tarixi zəmin üzərində inkişaf edən süjet əsərin sonuna doğru fəlsəfi-ürfani məzmun kəsb edir.

➤ *Yeddi gözəl*

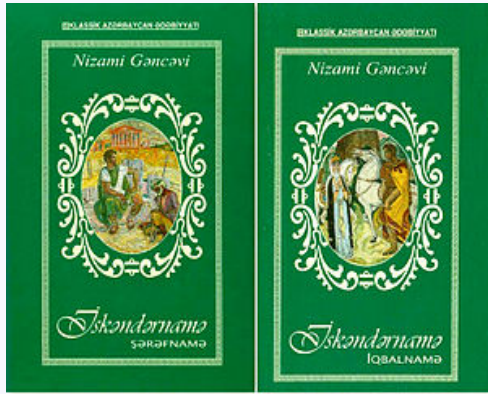
*"Bəhram Gur Qara sarayda
Hindistan gözəlinin hekayəsini
dinləyərkən", 1548, Şiraz məktəbi,
Frir Sənət Qalereyası.*

Nizami Gəncəvinin dördüncü poemadır. Əsər 1197-ci ildə, fars dilində yazılmışdır. Nizami bu poemanı Ağsunqurlar sülaləsindən olan Marağa hakimi Əlaəddin Körpə Arslana həsr etmişdir. Poemanın adını hərfi şəkildə həm *"Yeddi Portret"*, həm də *"Yeddi Gözəl"* kimi tərcümə etmək olar. Əsərin adında metaforizm vardır. Nizami bilərəkdən söz oyunu edərək, əsərə bu cür iki anlamlı ad vermişdir.

Əsərin süjetinin əsasında Sasani şahı Bəhram Gur (420-439) haqqında əfsanə durur. Poemanın demək olar ki, yarısı, qədim mifologiyaya uyğun olaraq hərəsi bir planetə və ya həftənin gününə uyğun rəngli saraylarda yaşayan yeddi gözəlin hekayələrindən ibarətdir. Yeddi gözəl poeması erotik ədəbiyyatın şah əsərlərindən biri olsa da, ciddi mənəvi anlama malikdir. Əruz vəzninin Xəfif bəhrində yazılan *"Yeddi gözəl"* poeması müxtəlif hesablamalara görə 4637-5136 beytdən ibarətdir. Əsərin tənqidi nəşrinə yazdığı ön sözdə Almaniya şərqşünası Hellmut Ritter *"Yeddi gözəl"*i *"yeni fars ədəbiyyatının ən yaxşı və ən gözəl eposu"* kimi təsvir edir və eyni zamanda *"şərqi hind-avropa ədəbiyyatının ən vacib bədii əsərlərindən biri"* olduğunu göstərir. Poemanı yazarkən Nizami müxtəlif qədim mənbələrdən istifadə edib ki, onların da arasında Firdovsinin *"Şahnamə"*si və şairin çoban və sadiq olmayan it haqqında hekayəni götürdüyü güman edilən Nizam-əl-Mülkün *"Siyasətnamə"*sini qeyd edirlər. Ola bilsin ki, Nizami yeddi gözəlin danışdığı novellaları da yazarkən hansısa daha qədim ədəbi abidələrdən yararlanmışdır, lakin, məlum olan qədim şərq ədəbiyyat nümunələrinin heç biri ilə paralellər qurmaq mümkün olmamışdır.

Poemanın tənqidi mətni Helmut Ritter və Yan Rıpkə tərəfindən on beş əlyazma nüsxəsi əsasında hazırlanmış və 1848-ci ildə Bombeydə əldə edilmiş litoqrafiyalarla birlikdə 1934-cü ildə Praqada hazırlanmış və həmin ildə İstanbulda nəşr edilmişdir.

İsgəndərnamə

Yazılma ili: 1200-1203

İsgəndərnamə (fars اسکندرنامه) — Nizami Gəncəvinin "Xəmsə" toplusuna daxil olan beşinci və sonuncu poemadır. Poema 1200-1203-cü illər arasında fars dilində yazılmışdır. Şairin lirik şeirlərində və digər poemalarında qaldırdığı ictimai problemlər bu əsərdə tam bədii əksini tapmışdır.

Məzmunu

İsgəndərnamə poeması *Şərəfnamə* və *İqbalnamə* adlı iki hissədən ibarətdir. Əsərin hər iki hissəsinin müqəddiməsində *minacat*, *nət*, *hökmdarın mədhi*, *kitabın yazılma səbəbi*, *şairin söz sənətinə münasibəti* kimi parçalar vardır. Əsər boyu qəhrəmanın sərkərdə, alim və peyğəmbərliyini əks etdirən müxtəlif hadisələr verilir. İskəndərin sərkərdəlik fəaliyyəti ilə bağlı olan hadisələr əsərin birinci hissəsində tamamlanır, sonra isə təsirli müharibə səhnələri, hökmdarlar arasında gedən müxtəlif münaqişələr təsvir edilir. Bütün bu epizodlar içində surətlərin daxili aləminin açılması və xüsusilə qəhrəmanın təkmilləşmə prosesini əhatə edilən hadisələr verilir. Şair əsərin birbaşa süjeti ilə bağlı məsələləri təsvir edərkən yeri gəldikcə poemaya bir sıra əlavə epizodlar, lirik səhnələr, təmsillər və sair daxil edir. Bunlar hadisələrin mahiyyətinin açılmasına yardım edən əlavə hissələrdir. Poemada məhəbbət səhnələrinin təsvirinə də geniş yer verilmişdir. Hadisələr ibrətamiz hekayələrlə təsvir edilir və qəhrəman bu hekayələrdən ibrət alır. Daha sonrakı epizodlarda nəql olunan əhvalatlar filosofların fəaliyyəti ilə əlaqədar olduğu üçün elmi bir dillə deyilir. Burada sual-cavablar, mükəllimələr mühüm yer tutur. Müharibə səhnələrinin təsviri öz yerini elmi məsələlərin təhlilinə verir. İsgəndərin peyğəmbərlik səfərinə çıxması epizodundan sonra verilmiş bütün hadisələrdə şair yenə əvvəlki təsvir üsuluna keçir, Şərəfnamədə toxunulmuş məsələlərin təsvirini yenidən davam etdirir, beləliklə də İskəndərnamənin hər iki hissəsi arasında məntiqi əlaqə yaradır. Əsər ideal cəmiyyət quruluşunun təsvir ilə kuliminasiya nöqtəsinə çatır. Sonra qəhrəmanın xəstəliyi və ölümü ilə əlaqəli olaraq oxucuya kədərli səhnələr və təbiət səhnələri təqdim edilir. İsgəndərin ölümünü göstərən səhnələr və sonrakı final hissədə filosofların, hətta Nizaminin öz ölümü təsvir edilir.

Personajlar

Makedoniyalı İsgəndə Nizami öz mütərəqqi ideyalarını söyləyə bilmək üçün bütün dünyada ad qazanmış İsgəndərin geniş yayılmış şöhrətindən geniş istifadə etmişdir. Bununla birlikdə, şair İskəndərin tarixi obrazını yaratmamışdır. İsgəndər əsərin əsas müsbət qəhrəmanı olmaqla, əsasən ideal bir qəhrəmandır. O, təkcə İskəndərnamədə deyil, Nizami yaradıcılığında ən səciyyəvi bir surətdir. Şair öz qəhrəmanı qarşısında çox şərəfli, eyni zamanda çətin bir vəzifə qoyur. Bu vəzifə xalqa ədalətlə başçılıq etməkdən ibarətdir. İskəndərin məqsədi bütün dünyanın qəbilə və xalqlarının həyat tərzini ilə tanış olub, onlara maddi və mənəvi yardım göstərməkdən ibarətdir. İskəndərin müharibələri də öz ərazilərini genişləndirmək üçün deyil, həmin məqsədi həyata keçirməyə xidmət edir. Qəhrəman ölüm gününə kimi səmərəli həyatını bu məqsədə sərf edir.

İskəndər bir sərkərdə kimi çox qüdrətlidir. Əsərdə onun Əhəməni hökmdarı Dara, zənci hökmdarı Pələngər, hind hökmdarı Fur, rus sərkərdəsi Qıntal və başqaları üzərində qələbə çalması göstərilir. İskəndər müharibədə strategiya və taktikanı gözəl bildiyi üçün döyüş imkanlarından bacarıqla istifadə edir. O, düşmənin siyasətlə qələbə çalmağa daha çox meyl edir, bu baş tutmadıqda isə gücə əl atır. Oxucu həmişə onun sayca az qüvvə ilə çox qoşuna malik olan düşməni məğlub etməsini görür. Hətta bir sıra qələbələr İskəndərin şəxsi fəaliyyəti nəticəsində əldə edilir.

İskəndər bir hökmdar kimi öz qarşısına vahid dövlət yaratmaq məqsədini qoyur. Onun fikrincə, yer üzərində onu saymayaraq yaşayan başqa bir hökmdar olmamalıdır. Qəhrəman belə bir dövləti yaratmağa qadir olduğu halda yalnız ölüm onun işlərini yarımçıq qoyur. İskəndər hər yerdə zülm və ədalətsizliyin hökm sürdüyünü görür. O, hiss edir ki, "su və torpaqdan çox" olan qəbilə və xalqlar özlərinə xilaskar axtarır, onların dərdlərinə şerik bir başçı lazımdır.

Əsərdə İskəndərin yetkin və mənalı həyatı ardıcılıqla təsvir edilir. O, uşaqlıqdan düzgün yola düşmüş, aldığı mükəmməl təhsil və tərbiyə gələcək qələbələrində kömək etmişdir. Məşhur yunan filosofu Ərəstun İskəndərin məktəb yoldaşı, gələcək vəziri, onun atası Nqumaxos isə ilk müəllimi olmuşdur. Nizami qəhrəmanın həyatının ilk dövrlərindən bəhs edərkən göstərir ki, sikkə Rumda ilk dəfə onun adına vurulmuş, o, atası Feyləqusun yerinə 20 yaşından şahlığa keçmişdir. İskəndər hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən xalqla ədalətlə rəftar edir. Nizami İskəndərin doğulması, fəaliyyəti və ölümünü geniş təsvir edir. Şairə görə, İskəndər dünyanı yaxşı yola verdiyi, onu bir ölçüdə saxladığı və işbilənlərdən öyrənməklə idarə etdiyi üçün yeddi ölkəyə sahib olmuşdur.

İskəndər öz məqsədlərini həyata keçirərkən son dərəcə əziyyət və məşəqqətlərə rast gəlir. Onun ölüm dəfələri həddi edirsə də, məğlubiyyət gözləyirsə də, həyat eşqi qəhrəmanı hər cür çətinliklərə tab gətirməyə vadar edir. Beləliklə, əsərdə İskəndər real həyatda insanın nə qədər iş görmək, fəaliyyət göstərə bilmək iqtidarına malik olması təmsil edilir.

Nizamiyə görə hökmdar güc deyil, öz ağılı ilə məqsədinə çatmalıdır. İskəndərin yorulmadan elm öyrənməyə səy göstərməsi də bu məqsədlədir. İskəndər bir alim hökmdar kimi elmin cəmiyyətin inkişafındakı rolunu yüksək qiymətləndirir, buna görə də hamı elmə böyük həvəs göstərir. İskəndər sarayda alimlərlə sıx əlaqə saxlayır, alimlik rütbəsini hamıdan uca sayır. O, öz fikrini sərkərdəliklə əlaqəli məsələlərdən daha çox kainatın sirlərini öyrənməyə sərf edir, ömrünün xeyli hissəsini xəlvətdə alimlərlə müsahibə və sirlər axtarışında keçirir. İskəndər bu sahədə o qədər müvəffəqiyyət qazanır ki, hətta elmi məsələlərdə müxtəlif alimlərin hansının haqlı olduğunu bir-birindən seçə bilir. Elm sahəsində başqa ölkələrin əldə etdiyi nailiyyətlərdən istifadə edir və onu öz ölkəsində yayır. Onun sayəsində müxtəlif elmlərə aid ən qiymətli əsərlər Yunanıstana aparılaraq tərcümə edilir.

Qəhrəman Dirilik suyu ardınca gedərkən müvəffəqiyyətsizliyə uğrasa da, əbədi ömür sürmək arzusu ilə yaşayır. Sonda İskəndər başa düşür ki, əbədi həyat yalnız insanın mənəvi ömrüdür. Nizaminin əsərində İskəndər dünyada din yayır.

Dara

Nizami İskəndərnamədə Dara, Pələngər, Fur və başqalarından ibarət bir sıra mənfi tiplər təsvir etmişdir. Bunlar müxtəlif insanlar olsalar da, zülmkar, ədalətsiz olduqlarına görə Nizami tərəfindən eyni planda verilir. Onların heç biri əsərin əvvəlindən sonuna qədər İskəndərlə mübarizə şəraitində təsvir edilmir. İskəndər bir qəhrəman olaraq əsərdə Dara, Pələngər, Fur və adları çəkilməyən çoxlu hökmdarlarla qarşılaşır. Zülm simvolları olan bu hökmdarlar ömürlərini zülmkarlıqla keçirirlər. Dara Əhəməni hökmdarıdır. Nizami bu surəti qələmə almaqla, Əhəməni imperiyasının dara kimi bir hökmdarın ədalətsizliyi üzündən məhv olması səbəbini göstərir. Dara son dərəcə lovğa və qürurludur. Dara kinli, sərxoş, xəsis və qızıl düşkündür. Onun öz ətrafındakı adamlarla rəftarı tünd və kobuddur. O, bir sərkərdə kimi öz ordusunda lazımlı intizam yarada bilmir. Hətta ətrafında toplanan əyanlarla belə birliyi yoxdur. Dara onları daim incitməklə özünə düşmən etmişdir. Nizami Daranın öz adamları arasında hörmətinin olmadığını, çətin gündə məğlubiyyətin səbəbini də bu hörmət və birliyin olmamasında görür.

Çin xaqanı

Nizami İskəndərnamədə Çin barədə geniş danışmışdır. Əsərdə Xaqan, vəzir, kənz (çinli kənz), rəssamlardan ibarət bir sıra müsbət surətləryaradılmışdır. Adları çəkilməyən həmin insanlar öz məharətləri ilə tanınırlar. Çinin adamları ilə yanaşı torpaqlarının təbii gözəllikləri də vəsf edilir. Nizami Çin dedikdə əsasən Çin Türkünstanını nəzərdə tutmuşdur. Xaqan poemada ən qüdrətli və müsbət bir hökmdar surəti kimi diqqəti cəlb edir. O, əsərdə İskəndər və Nüşabədən sonra üçüncü müsbət hökmdar obrazıdır. Xaqan müdrik, bacarıqlı, tədbirli, təcrübəli və vətənpərvər bir hakimdir. İskəndərin hücum təhlükəsi əleyhinə çox böyük bir ordu səfərbər edərək ölkənin müdafiəsinə hazırlaşır. İskəndərin təslim olmaq barədə məktubuna Xaqan ehtiyatla yanaşır. İskəndər məktubda Çinə müharibə üçün deyil, “qonaq”, orada “ağ yasəmən əkmək” üçün gəldiyini bildirir. Buna baxmayaraq, xaqan bu məsuliyyətli iş haqqında dərin düşüncələrə dalır, müharibə edib-etməməkdən ötrü xeyli düşünür. Bir tərəfdən İskəndərin əzəməti qarşısında qorxur, digər tərəfdən öz qüdrətinə arxalanır. Xaqan siyasət vasitəsi ilə İskəndərə təsir etmək yolunu seçir. Xaqan İskəndərə məktub yazaraq onun nöqsanlarını göstərir. Xaqanın fikrinə görə İskəndər dünyanı başdan-başa gəzibse də, hələ ürəyi müharibədən doymamışdır”. Poemada o, çox cəsarətli insan kimi təsvir edilir. Xaqan İskəndəri şəxsən tanımaq, onunla üzbəüz danışmaq üçün elçi sifəti ilə yanına gedərək “iti dilini” işə salır. O, İskəndərlə təkidlə danışmaq istəyir. Bu təklifdən qorxan İskəndər xaqanın əllərinə qızıl zəncir vurduqdan sonra danışığa başlayır. Nizami yeri gəldikcə İskəndərlə Xaqan arasındakı fərqləri “əgər cavan maral cəsur da olsa, aslanın yolunda yüyən çevirməlidir”^[23] deyərək qeyd edir. Xaqan İskəndərin üstünə qoşun çəkərkən İskəndər Xaqanın məqsədini düzgün başa düşmədiyinə görə “*anadan bir türk fitnəsiz doğulmamış*” deyərək türkləri vəfasızlıqda günahlandırır. Nizami türklər haqqında deyilən bu fikirlərlə razılaşmır. Hadisənin sonunda aydın olur ki, Xaqan İskəndərə qarşı vəfasız olmamış, “andına möhkəm və peymanına düz” çıxmışdır.^[24]

Nüşabə

Nizaminin Nüşabə surəti “Xosrov və Şirin” poemasında təsvir etdiyi Məhinbanu və Şirin surətlərinə yaxındır. Nüşabə təkcə İsgəndərnamədəki müsbət qadın surətlərindən seçilmir, o, həm də şairin bütün yaradıcılığında çox mühüm yer tutur. Poemada Nüşabəyə həsr edilmiş epizod əsərin əsas ideyası ilə əlaqədardır. Şair, bu surət vasitəsi ilə Azərbaycanın əzəmətinə, təbii gözəlliklərini tərənnüm edir.

Nizami Nüşabəni sadəcə bir qadın kimi təsvir etmir, o, ədalətli hökmdar haqqında öz fikirlərini bu surət vasitəsiylə oxucularına çatdırır. Nüşabə Bərdə hökmdarıdır. O, ölkəni ədalətlə idarə etdiyindən “*orada hər danə yüz danə yetirir, bütün ili işrətlə məşğul olan o dişi ceyran kəskin fikirli, açıq ürəkli, alimanə xasiyyətlidir.*” Nüşabənin ətrafındakı minlərlə qızın hər biri bir ay kimi ona xidmət edir. Onun otuz min qılınc vuran qulamı vardır. Səhraya qoşun çəkən İskəndər su və

əkininə heyran qaldığı o yerin başçısı ilə maraqlanır. Həmin “zəngin ölkəyə” kişilərdən daha cəld, dəniz gövhərindən daha təmiz, çətin zamanda riayət köməkçisi olan Nüşabə adlı bir qadının başçılıq etdiyini İskəndərə söyləyirlər. Şair Nüşabənin fəaliyyətini geniş təsvir edir. Nüşabənin zəngin sarayında ciddi intizam vardır, saraya bir nəfər də olsun yad adam girə bilməz. Nüşabə şəhvətə meyl etmir.

İskəndər bütün fəaliyyəti dövründə ehtiyatlı olmasına baxmayaraq, Nüşabə qarşısında ehtiyatsızlıq və tədbirsizlik üzündən çıxılmaz vəziyyətə düşür. Şair göstərir ki, əgər o, Nüşabənin yox, düşmənin əlinə düşmüş olsa idi, çox böyük hökmdar olmasına baxmayaraq məhv olardı. Bununla da, Nizami öz qəhrəmanı İskəndəri Nüşabənin tədbiri ilə tərbiyə edir.

Nizami Nüşabənin müsbət cəhətlərindən biri kimi onun tədbirli olmasından, geniş bəhs edir. Nüşabə günlərini boş və səmərəsiz keçirmir, özünün dediyi kimi “özünü ilə oynamır, onda hikmət tərəzisi vardır ki, onun vasitəsiylə şahların ağır və yüngüllüyünü müəyyənləşdirir.” O, Hindistandan Yunanıstana qədər bütün hakimlərin şəkillərini çəkmək üçün, onların yanına rəssamlar göndərir. O, ayrı-ayrı hökmdarların tərcümeyi halları ilə maraqlanır, fəth hökmdardan xəta törəyə biləcəyin güman etdiyi üçün onlardan daha çox ehtiyat edir. Nüşabənin ifadəsinə görə o, İskəndəri ədalətli bir hökmdar hesab etdiyi üçün onun şəkli xoşuna gəlir. Nüşabə İskəndərə ziyafət verərkən ona yemək əvəzinə daş-qaş gətirir. Bununla İskəndərin müharibə etməkdə güddüyü məqsədi ona çatdırır. İskəndərin “daş-qaş yeyilərmə?” sualına Nüşabə “daş boğazan keçmirsə, nə üçün yeyilməyən daşdan ötrü, lazımsız müharibə aparırsan” deyər cavab verir. Nizaminin bu cavabını xatırladan məlumatlara qədim yəhudi mənbələrində də rast gəlinir.^[36] İskəndərlə görüşün sonunda Nüşabə böyük hökmdardan onun ölkəsinə ziyan vurmaması üçün iltizam alır. Beləliklə, İskəndərlə Nüşabə əhvalatı yekunlaşdırılır.

Müharibə

İskəndərnamə qəhrəmanlıq dastanı olduğu üçün əsərdə müharibə səhnələrinin təsviri geniş yer tutur. Nizami humanist bir şair kimi müharibə və sülh haqqında mütərəqqi fikirlər söyləmişdir.

Nizaminin yaşadığı XII əsrdə Azərbaycanda və qonşu ölkələrdə ayrı-ayrı feodallar arasında aparılan ardı-arası kəsilməyən müharibələr, təsərrüfatı dağıdır, ticarətin inkişafına mane olur, xüsusilə zəhmətkeş kütlənin vəziyyətini daha da ağırlaşdırırdı.

Əmək

İskəndərnamədəki əmək və əməkçi insana müsbət təsviri bu poemanı şairin başqa əsərləri ilə əlaqələndirir. Nizami əsərdə insanı hər yerdə əməklə birlikdə təsvir edir, yəni şairin əməyə müsbət münasibəti əməkçi insana olan münasibəti ilə birləşir. Şair, əməyin rolunu qiymətləndirərkən, özünün şəxsi həyatından və gərgin əmək nəticəsində əldə etdiyi nailiyyətlərdən dəfələrlə misal gətirir. Nizamiyə görə, əmək insanın şərəfidir və insan yalnız onunla yüksələ bilər. Şair öz əsərində insanlarda əməyə qarşı müsbət münasibət tərbiyə etmək vəzifəsini qarşısına qoymuşdur. Şair əməyin təşkilini dövlətin əsas məqsədlərindən biri kimi dəyərləndirirdi. Ona görə də Nizami qəhrəmanı İskəndərin qarşısına qoyduğu əsas vəzifələrdən biri ayrı-ayrı ölkələrdə baş verən təsərrüfatsızlığı ləğv etmək, əməyi təşkil etməkdir. əhəməni hökmdarı Daranın ölkəsində təsərrüfatın pozulması nəticəsində ölkəyə dəyən zərərin təsviri buna ən yaxşı misaldır. Nizami İqbalnamədə “İskəndərlə çobanın hekayəsi” və “Çobanla üzüyün dastanı” adlı hekayələrdə çoban surəti yaratmışdır. Həmin surətlər xalq ədəbiyyatında təsvir edilən çoban surətlərinə çox yaxındır. Əməkçi sinfin nümayəndələri olan bu adamlar ağıllı, tədbirli olmaqla müsbət xasiyyətlərə malikdir. “İskəndərlə çobanın hekayəsi”ndə çoban müəyyən bir peşə sahibi olmaqla, dünyagörmüş, hadisələrdən baş çıxaran, ağıllı, təcrübəli bir şəxs kimi təsvir edilir.

Əxlaq

Bir sıra tədqiqatçılar İskəndərnamənin ikinci hissəsi olan İqbalnamədən bəhs edərkən onu daha çox didaktik bir əsər kimi qiymətləndirirlər. Nizaminin əxlaqi fikirləri mənə müxtəlifliyinə görə müxtəlif sahələri əhatə edir. Burada ictimai-siyasi məsələlərə dair çoxsaylı fikirlər vardır. Nizaminin nəsihətamiz fikirləri şifahi xalq ədəbiyyatı ilə sıx surətdə bağlıdır. Şairin yaradıcılığında xeyir qüvvələrə müsbət münasibət nə qədər güclüdürsə, şər qüvvələrə qarşı mənfi münasibət də bir o qədər qüvvətlidir. İskəndərnamədə müsbət qüvvələrin mədhi daha geniş yer tutur və xeyir qüvvələr axırda qələbə çalır. Nizami məhəbbət anlayışını çox geniş götürür və bu mədəniyyət bütün bəşəriyyətə aid edilir. Nizami birinci növbədə sadə insanların istək və arzularını ifadə edir və onların ünsiyyəti barədə düşünürdü.

Tarixi

İskəndərnamə Nizaminin əsəridir. Poema *Şərəfnamə* (I hissə) və *İqbalnamə* (II hissə) adlı iki hissədən ibarət olub, birlikdə İskəndərnamə adlandırılır. Poemanın yazılıb qurtarma tarixi bəlli deyil, müəllif özü də bu barədə məlumat vermir.

İsgəndərnamə, Nizami Gəncəvinin beşinci və sonuncu poemadır. Poema 1200-1203-cü illər arasında fars dilində yazılmışdır. "İsgəndərnamə" poeması iki hissədən ibarətdir: birinci hissə "Şərəfnamə", ikinci hissə "İqbalnamə" adlanır. "Şərəfnamə" Azərbaycan Atabəylərindən Nüsretəddin Əbubəkr ibn Məhəmmədə, "İqbalnamə" isə Mosul hakimi Məlik İzzəddinə ithaf edilmişdir. İskəndərnamə tarixi-romantik poema olub, epopeya da adlandırıla bilər. Əsər müəllifin başqa poemaları, xüsusilə məhəbbət dastanlarından fərqlənməklə, Nizaminin həcmcə ən böyük əsəri olub 10460 beyti əhatə edir. Əsərin 6835 beyti Şərəfnamədə, 3625 beyti isə İqbalnamədə cəmlənmişdir.

Şair bu əsərdə ictimai-siyasi hadisələri fəlsəfi və bədii lövhələrlə işıqlandırmışdır. Poemada elmi-fəlsəfi məzmun yüksək bədii forma ilə birlikdə verilir ki, burada Nizami qələminin gücü özünü göstərir. M. F. Axundov Nizami İskəndərnaməsini "*həm məzmun gözəlliyinə, həm də ifadə gözəlliyinə malik olan nəzm*" adlandırır. Firudin bəy Köçərli isə qeyd edir ki, Nizami kimi "*fəsih, rəvan təb və şirin zəban şair dünya üzünə az gəlir.*"

Ə. Abbasov qeyd edir ki, "İsgəndərnamə" əzmun (bəzi sahələrdə) və forma cəhətdən Nizami yaradıcılığında müstəsna mövqə tutmaqla yanaşı, şairin başqa poemalarından üstünlük təşkil edir. S. Nəfisi isə qeyd edir ki, İsgəndərnamə bədii cəhətdən şah əsər olmaqla yanaşı, şairin "Xosrov və Şirin" və "Leyli və Məcnun" poemalarına nisbətən ikinci dərəcəli əsərdir.

İskəndərnamə tarixi-romantik poema olub, epopeya da adlandırıla bilər. Əsər müəllifin başqa poemaları, xüsusilə məhəbbət dastanlarından fərqlənməklə, Nizaminin həcmcə ən böyük əsəri olub 10460 beyti əhatə edir. Əsərin 6835 beyti Şərəfnamədə, 3625 beyti isə İqbalnamədə cəmlənmişdir. Poema əruz vəzninin mütəqarebə məqsur (məhzuf) bəhrində yazılmışdır. Saqinamə və müğənninamələr İskəndərnamədə bir yenilikdir. Şair hər dastanın məzmununu nəql etməzdən əvvəl, adətən, giriş xarakterli nəsihətnamə verir. Müəllifin digər poemalarında da bəzən həmin üsula rəyət edilsə də, ancaq İsgəndərnamədə bu bir sistem şəklini alır. Nizami bir qayda olaraq hər epizodun sonunda yığcam nəticələr çıxarır.

XIX əsrdən başlayaraq Nizaminin başqa əsərləri ilə yanaşı "İsgəndərnamə" poeması da Avropada tanınmağa başlayır. Məşhur şərqşünas Hammer "İsgəndərnamə"dən 100-ə qədər beyti alman dilinə tərcümə edir. Avropa şərqşünaslarından Darmsteter, Ete, Yakob, Braun, Arberru, Miller və başqaları öz əsərlərinə "İsgəndərnamə" poemasından qısa şəkildə bəhs edirlər. Macarıstan şərqşünası V. Baxer 1871-ci ildə Nizaminin həyat və yaradıcılığına aid yazdığı kitabında Ceyms Darmesteter Şərqdə "İskəndərnamə" rəvayətindən danışarkən yeri gəldikcə Nizaminin əsərindən də bəhs edir. O, göstərir ki, Nizaminin İsgəndəri peyğəmbər, Allahı sevən və İbrahimin nəvəsidir. "İsgəndərnamə" Nizami Gəncəvinin poemaları arasında elmi-tənqidi mətni olan ilk əsərdir. Akademik Ə. Əlizadə və F. Babayev tərəfindən hazırlanmış

bu nəşr dünyanın müxtəlif kitabxanalarında saxlanılan ən qədim on əlyazma əsasında tərtib edilmişdir.

- **Lirikası**
- **Farsca divanı**

Əsas məqalə: Nizami Gəncəvinin farsca divanı

- **Türkcə divanı**

Əsas məqalə: Nizami Gəncəvinin türkcə divanı

2013-cü ildə Zəncan Universitetinin professoru, azərbaycanlı alim Hüseyn Türksoy Misirin Xədəviyyə kitabxanasında, Nizami qovluğunda Nizami Gəncəviyə aid olduğu iddia edilən azərbaycanca-türkcə divan nüsxəsi tapmışdır. Prof. Sənan İbrahimov divana ön söz yazaraq, onu transliterasiya edib, nəşr etdirmişdir.

N. Gəncəvinin büstü, Gəncə.

Elmira Şahtaxinskaya - Nizaminin portreti

N.Gəncəvinin "Xəmsə"sində: "Sirrlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl" və "İsgəndərnamə" kimi böyük əsərlərində özünün dünyagörüşünü, təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları, onların dərk edilməsinin əhəmiyyəti haqqında nəzəri fikirlərini poetik formada əks etdirmişdir. O yazır: "Yeni tarixlərdən ziyadə Yahudi, Nəsrani (xristian) və Pəhləvi tarixini aradım...., hər dildə olan xəzinələri topladım".

- **Dünya səviyyəsində tanınması**

20 Aprel 2012-ci ildə İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi və Azərbaycanın İtaliyadakı səfirliyinin iştirakı ilə Roma şəhərindəki məşhur "Villa Borghese" parkında Nizami Gəncəvinin abidəsinin açılışı olub. Abidənin açılışında Neapol Şərqşünaslıq Universitetinin professoru Mineli Bernardini çıxış edərək Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirib və Azərbaycanın Gəncə şəhərində dünyaya göz açan dahi şairin əsərlərini bütün dövrlər üçün əvəzsiz xəzinə adlandırıb. Professor bildirmişdir ki, dahi Nizaminin yaradıcılığı Azərbaycan xalqına xidmət etməklə yanaşı, digər xalqlar üçün də böyük əhəmiyyət daşıyır. "Nizamini İtaliyada da yaxşı tanıyırlar", - deyən alim xalqımızın dahi oğlunun əsərlərinin

italyan dilinə tərcümə edildiyini və sevildiyini, onun bütün yaradıcılığının bəşəri əhəmiyyət daşıdığını diqqətə çatdırıb.

➤ ***Xatirə sikkələri***

➤ ***Adına kəsilmiş pul və poçt markaları***

500 Azərbaycan manatı

➤ ***Nizami Gəncəvinin 850 illiyi münasibəti ilə buraxılmış SSRİ-nin 1 rublluq yubiley monetası***

➤ ***Nizami Gəncəvinin adına SSRİ-nin poçt markası***

N. Gəncəvinin büstü, Gəncə

Elmira Şahmurova - Nizaminin portreti

➤ **Poemanın əlyazmalarına çəkilmiş bəzi miniatürlər**

Nüşabənin sifarişi ilə çəkilmiş portretin İskəndərə təqdim edilməsi. 1209. Uolters Sənət Muzeyi, Baltimor.	İskəndər Xızır və İlyas peyğəmbərlərlə birlikdə həyat bulağının yanında. Yadkar əl- Katib. 1528-1529. Uolters Sənət Muzeyi, Baltimor.	İsgəndərin su pərilərini görməsi. Məhəmməd Musa əl-Mudahhib. 1517-1518. Uolters Sənət Muzeyi, Baltimor.	İsgəndər yeddi filosofun əhatəsində. Kəmaləddin Behzad. 1495- 1496. Britaniya Milli Kitabxanası , London.	İsgəndərin Çin xaqanı ilə görüşməsi. Şəmsəddin Kirami. 1649. Uolters Sənət Muzeyi, Baltimor.
---	---	---	--	---

➤ **Təsviri sənətdə**

1949-cu ildə Bakıda ucaldılmış Nizami Gəncəvi heykəlinin postamentində quraşdırılmış, rəssam Qəzənfər Xəlqovun eskizləri əsasında heykəltəraş A. Xryunov tərəfindən hazırlanmış bəryeflərdən biri də "İsgəndərnamə" poemasına həsr olunmuşdur. Həmin bəryefdə Makedoniyalı İsgəndərin Nüşabə ilə görüşməsi səhnəsindən istifadə edilmişdir.

1979-cu ildə Azərbaycan rəssamı Mikayıl Abdullayevin rəsmləri əsasında Bakı metropoliteninin Nizami metrostansiyasının yeraltı zalında Nizami Gəncəvinin əsərləri mövzusunda on səkkiz mozaika kompozisiyası işlənmişdir. Mozaik pannolardan biri "İsgəndərnamə" mövzusunda həsr edilmişdir və həmin mozaikada "İsgəndər və çoban" səhnəsi təsvir edilmişdir.

Şairin Gəncə şəhərində yerləşən mavzoleyi ətrafında yerləşən Xəmsə bağında Azərbaycan heykəltəraşı Qorxmaz Sucəddinov tərəfindən hazırlanmış 22 metr hündürlüyü olan çoxfıqurlu heykəl quraşdırılmışdır ki, bu heykəldə də mərkəzi fiqur kimi Nizami Gəncəvi, onun ətrafında isə

"Xəmsə"nin qəhrəmanları təsvir olunmuşdur. Həmin fiqurlardan biri də, "İsgəndərnamə" poemasının qəhrəmanı Makedoniyalı İsgəndərin fiqurudur.

21 yanvar 2012-ci ildə Gəncə şəhərinin Nizami prospektində yaradılmış "Xəmsə" hekəltəraşlıq kompozisiyasının açılışı olmuşdur. Kompozisiyaya daxil olan əsərlərdən biri də hündür postament üzərində ucaldılmış "Makedoniyalı İsgəndər və Nüşabə" heykəlidir.

Nizami Gəncəvinin Bakıdakı heykəlinin postamentində İsgəndərin Nüşabə ilə görüşməsi" barelyefi. Qəzənfər Xalıqovun eskizi əsasında A. Xryunov tərəfindən hazırlanıb, 1949

Gəncədə «İsgəndər və Nüşabə» heykəli. 2012

Bakının Nizami küçəsindəki yeraltı keçiddə "İsgəndərin III Dara ilə döyüşməsinin təsvir edildiyi" səhnəsinin təsvir edildiyi «İsgəndərnamə» barelyefi

«İsgəndər və çoban». Bakının Nizami metrostansiyasında mozaik təsvir. Rəssam Mikayıl Abdullayev, 1979

- **Nizami Gəncəvinin heykəli (Bakı, 1949)**
- **Nizami Gəncəvinin heykəli (Sumqayıt)**
- **Nizami Gəncəvinin heykəli (Sankt-Peterburq)**
- **Nizami Gəncəvinin heykəli (Çeboksarı)**

Ölkə Azərbaycan

Şəhər Bakı

Yerləşir Nizami bağı

Heykəltəraş Fuad Əbdürəhmanov

Memar Mikayıl Hüseynov
Sadiq Dadaşov

Tikilmə tarixi 1949

Texnikası tökmə

Nizami Gəncəvinin heykəli — XII əsr dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə 1949-cu ildə Bakı şəhərində qoyulmuş abidə.

Heykəl Bakı şəhərində, Nizami meydanında , İstiqlaliyyət, Əhməd Cavad, Azərbaycan və İslam Səfərli küçələrinin kəsişməsində qoyulmuşdur. Heykəlin açılışı 1949-cu ilin aprelində olmuşdur. Heykəlin müəllifi, Azərbaycanın xalq rəssamı Fuad Əbdürəhmanov, memarlar Mikayıl Hüseynov və Sadiq Dadaşovdur.

➤ **Estetik təsviri**

Dahi Nizaminin tunc heykəli səkkiz üzlü qırmızı qranit özül-pyedestal üzərində yüksəlir. Onun üzərində Nizami Gəncəvi dövrünün azərbaycan memarlıq elementlərindən istifadə edilibdir. Abidə aşağıdan, postamentin üzlərinin sayına görə səkkiz tunc barelyefdən ibarətdir və eni bir metrə qədər olan qurşaqla dövrələnmişdir. Bunların yeddisinin üzərində Nizaminin “Xəmsə”sinin sujetlərinə aid şəkillər verilmişdir. Burada biz dağları yaran Fərhadın və at belində Şirinin, sevgililər – Leyli və Məcnunun, hökəmdar Nüşabə ilə söhbət edən Makedoniyalı İsgəndərin, əjdaha ilə vuruşan Bəhramın, bayquşların söhbətinə qulaq asan şahla onun vəzirinin və Nizaminin poemalarındakı başqa unudulmaz obrazların təsvirlərini görə bilərik.

• İskəndərin Nüşabə ilə görüşü
(İskəndərnamə)

• Nuşirəvan və bayquşların söhbəti
(Sirlər Xəzinəsi)

• Leyli və Məcnun mədrəsədə
(Leyli və Məcnun)

Fərhad və Xosrovun görüşü
(Xosrov və Şirin)

Fərhadın Bisitun dağını yarması
(Xosrov və Şirin)

Bəhram Gurun əjdahanı öldürməsi

Nizami Gəncəvinin heykəli (rus. *Памятник Низами Гянджеви*) — görkəmli Azərbaycan şairi, farsdilli Azərbaycan poeziyasının klassiki Nizami Gəncəvinin 2004-cü il fevralın 24-də Çeboksarı şəhərinin cənub qəsəbəsində ucaldılmış heykəli.

Abidənin təntənəli açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyasında fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Ramiz Rizayev iştirak etmişdir. Açılış mərasimində, həmçinin mədəniyyət və incəsənət xadimləri, ictimaiyyət nümayəndələri və şəhər sakinləri iştirak ediblər.

Abidənin müəllifi, Azərbaycan Respublikasının xalq rəssamı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Azərbaycan Rəssamlıq Akademiyasının rektoru Ömər Eldarovdur.

"Nizami Gəncəvinin heykəli"

Heykəl haqqında məlumat

Heykəltəraş: heykəltəraş: Fuad Əbdürəhmanov
memar: Sadıq Dadaşov, Mikayıl Hüseynov

Ölkə: Azərbaycan

Şəhər: Gəncə

Tarixi: 1946

Material: Tunc

Nizami Gəncəvinin heykəli — heykəltəraş Fuad Əbdürəhmanovun, memarlar Sadıq Dadaşov və Mikayıl Hüseynovun əsəri. 1946-cı ildə Gəncədə ucaldılmışdır. 2009-cu ildə bərpa edilmiş, mərmər postament bürünclə əvəz olunmuşdur. Təmir və tikinti işlərinə büdcədən 45 min manat ayrılmışdır.

Nizami Gəncəvinin heykəli

Heykəl haqqında məlumat

Orijinal adı:	<i>rus. Памятник Низами Гянджеви</i>
Heykəltəraş:	Görüş Babayev
Memar:	Feliks Romanovski
Ölkə:	 Rusiya
Şəhər:	Sankt-Peterburq
Tarixi:	9 iyun 2002
Material:	tunc

Nizami Gəncəvinin heykəli (*rus. Памятник Низами Гянджеви*) — görkəmli Azərbaycan şairi, farsdilli Azərbaycan poeziyasının klassiki Nizami Gəncəvinin Sankt-Peterburq şəhərinin Kamennostrovski prospektində 25 və 27-ci binalar arasında yerləşən bağçadakı heykəli.

"Xəmsə"yə aid monumental heykəllər

Nizaminin vətəni Gəncə şəhərində "Xəmsə"yə qoyulmuş heykəllər.

Şeirləri əsasında musiqi əsərlər

➤ Romanslar

- Bülb - musiqi: Üzeyir Hacıbəyov
- Müslüm Maqomayev - Sənsiz - musiqi: Üzeyir Hacıbəyov
- Yaşar Səfərov - Gülüm - musiqi: Fikrət Əmirov
- Bülbül - Gül camalın - musiqi: Cahangir Cahangirov
- Qəzəl (xor üçün). musiqi: Cahangir Cahangirov
- Gözün aydın gözümə. musiqi: Tofiq Quliyev
- Qəzəl. musiqi: İzzət Əliyeva
- Qəzəl. musiqi: Hökümə Nəcəfova
- Yarım gəldi. musiqi: Hökümə Nəcəfova
- Mobil Əhmədov - Tez gəl. musiqi: Hökümə Nəcəfova
- Nə lazım. musiqi: Ağabacı Rzayeva
- Könlüm. musiqi: Ağabacı Rzayeva, Firəngiz Əlizadə
- Cahanda. musiqi: Şəfiqə Axundova
- Şövkət Ələkbərova - Necə səbr etsin. musiqi: Şəfiqə Axundova
- Nə gözəl. musiqi: Şəfiqə Axundova
- Vəslin həvəsi. musiqi: Adilə Hüseynzadə
- Sərvi xuramanım mənim. musiqi: Süleyman Ələsgərov
- Lütfiyar İmanov - Ey gözüm. musiqi: Qəmbər Hüseynli
- Nizami oratoriyası. musiqi: Ramiz Mustafayev
- Payız (xor üçün). musiqi: Qara Qarayev
- Ey gül (xor üçün). musiqi: Cövdət Hacıyev
- "Qəzəl" (soprano və simfonik orkestr üçün). musiqi: Məmməd Quliyev
- "Lirik poema" (soprano, 2 fleyta, fortepiano və simli orkestr üçün). musiqi: Məmməd Quliyev

➤ Muğamlar

- Gülağa Məmmədov - "Yenə tövbə evimə" təsnif
- Gülağa Məmmədov - "Gözün aydın gözümə" təsnif

➤ Operalar

- ❖ Xosrov və Şirin (opera) - musiqi: Niyazi

➤ Simfonik əsərlər

- ❖ "Bəhram Gur" simfonik poeması - musiqi: Mithət Əhmədov

- ❖ Leyli və Məcnun (balet) - musiqi: Qara Qarayev

- ❖ Yeddi gözəl (balet) - musiqi: Qara Qarayev

❖ Nizamiyə ithaf

- Nizami (opera) - musiqi: Əfrasiyab Bədəlbəyli
- Nizami (balet) - musiqi: Fikrət Əmirov
- VII Simfoniya (1993) - "Xəmsədən damlalar" - musiqi: Məmməd Quliyev
- "Nizami haqqında dastan" oratoriya - qarışıq xor üçün - a capella - musiqi: Məmməd Quliyev, sözləri: Ələkbər Salahzadə

Haqqında olan ədəbiyyat

- Babayeva T. Nizami Gəncəvinin ədəbi irsində şəxsiyyət problemi. Bakı: 2000, 200 s.
- Kərimli T. Nizami və tarix. Bakı: Elm, 2002, 241 s.
- Əlibəyzadə E. Nizami və tariximiz. Bakı: 2004, 186 s.
- Rzasoy S. Nizami poeziyası: Mif-tarix konteksti. Bakı: Ağrıdağ, 2003, 212 s.
- Arzumanlı V. Nizami Gəncəvinin dünya şöhrəti. Bakı: Qartal, 1997.
- Əhmədov Ə. Nizami-Elmşünaslıq. Bakı: 2001, 254 s.
- Məmmədov C. Nizami Gəncəvinin vətəni və milliyyəti ilə əlaqədar bir sıra mübahisəli məsələlərə dair/ Sankt-Peterburq universitetinin "Xəbərləri". Seriya 13, buraxılış 1. Sankt-Peterburq, 2010. Səhifə. 106–116

•

❖ Nizami Gəncəvi haqqında linklər:

- ❖ <https://youtu.be/2G2sWLEVaQY> - N. Gəncəvi
- ❖ <https://youtu.be/iVKwAp87GHC> -- N.Gəncəvi Fitnə əsərindən FİTNƏ / Nizami Gəncəvi/ Audio- nağıl/ Uşaqlar üçün
- ❖ <https://youtu.be/OOrJhxVT7gc> --- Sultan Qızıl Arslan və Nizami Gəncəvi
- ❖ <https://youtu.be/gQavh0LwvMk> --Nizami Gencevi - Tarihe Damga Vuran 20 Sözü
- ❖ <https://youtu.be/qEbVglzuDLE> - Nizami Gəncəvi ilə Xaqani Şirvaninin görüşməsi
- ❖ <https://youtu.be/lw4r5xtk81U> - Nizami Gəncəvidən qəzəl
- ❖ <https://youtu.be/xW6GhxXeifM> - Şeyx Nizami Kamillik barədə çox dəyərli fikirləri
- ❖ <https://youtu.be/qh5MPDCW5hg> - Nizami Gencevinin meqberesi
- ❖ <https://youtu.be/xK4XkSBZJME> - Dahi Nizami Gəncəvinin məzari 1-ci hissə
- ❖ <https://youtu.be/9s22k0w-tvU> - Dahi Nizami Gəncəvinin məzari 2-ci hissə..
- ❖ https://youtu.be/mJKZY_OrgTA - Səməd Vurğun Nizami Gəncəvi haqda şeir
- ❖ <https://youtu.be/5AepeqB-4pc> - Nizami filmindən şeir
- ❖ <https://youtu.be/6kFzi4k7deg> - Gece xelvetce bize sevgili yar gelmiş idi
- ❖ <https://youtu.be/i3s77z3sAVU> - Sensiz Nizami Gencevi
- ❖ <https://youtu.be/hlubSnLw0EY> - Nizami Gencevi-Eşqdir mehrabı uca göylərin
- ❖ <https://youtu.be/y-0lqOq8uE> - Sevgili Canan Nizami Gencevi
- ❖ <https://youtu.be/p6-4rlz9hl> - Nizami Gəncəvi Allah seiri_
- ❖ <https://youtu.be/o5Yzbuf4dKw> - Nizami Gencevi-Oğlum Mehmedde nesihət

Mənbələr

- Sirlər Xəzinəsi, Nizami Gəncəvi (azərb.)
- Xosrov və Şirin, Nizami Gəncəvi (azərb.)
- 894.361'1 - dc 21 AZE Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, 392 səh. ISBN 9952-417-08-8 (azərb.)
- Leyli və Məcnun, Nizami Gəncəvi (azərb.)
- 894.361'1-dc 21 AZE Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, 288 səh. ISBN 9952-417-04-5 (azərb.)
- 894.361'1 - dc 21 AZE Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, 336 səh. ISBN 9952-417-07-X (azərb.)
- Yeddii gözəl, Nizami Gəncəvi (azərb.)
- İsgəndərnamə, Nizami Gəncəvi (azərb.)
- Nizami hansı xalqın şairidir? / Az.Tv-də nüfuzlu alimlərin debati: 1-ci hissə, 2-ci hissə
- Nizami mövzusu Youtube-də
- Vəqif Arzumanlı, "Nizami Gəncəvinin dünya şöhrəti", Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 1997.

❖ Nizami haqqında fikirlər

Şairlər ustadı böyük Nizami

Ki, söz incisidir hər bir kəlamı.

Onun mətahıdır bu xəzinələr,

Birər ixtiyarıdır yazdığı əsər.

Əlişir Nəvai

Nizami sənət aləminə öz lirik əsərləri ilə qədəm basmış, ilk şöhrətini şeirin bu növündəki qələm təcrübəsi ilə qazanmışdır. Afaq -şairin bəxt ulduzu və ömür çiçəyi olan ilk şeirlərinin mükafatı idi.

P. Azadə

Mütəfəkkir sənətkarın yaradıcılığı şifahi xalq ədəbiyyatı ilə ərş-ağacıdır, o. Xalqın zəngin poetik xəzinəsindən geniş şəkildə, ustalıqla istiadə etmişdir.

Həmid Araslı

Nizami azad şair kəlamı söyləyə bilmək üçün romantik qəhrəman, xalq dastanının təsvir etdiyi həyat yolu ilə getmişdir.

Məşhur sovet şairi N. Tixonov

"Şübhəsiz tarix və şifahi poeziyadan alınmış mövzuların birləşməsindən ibarət olan İskəndərnamənin qəhrəmanı məhz ona görə tarixi bir şəxsiyyət kimi götürülmüşdür ki, müasir ideyalar daha yaxşı və azad ifadə edilsin, ideal dövlətin təsviri, mövcud hökmdarları tənqid etmək üçün bir vasitə olsun."

Fransız yazıçısı Lui Araqon

Nizami qoymamış deyilməmiş söz,
Bir inci yoxdur ki, o açmasın göz.
Çoxdan bir arzuya düşmüşdür könül
Ki, onun gəzdiyi bağdan dərim gül...
Uşaq tək əbcəddə ilk addım atdım,
Ustadın möhrü ilə namə yaratdım
Ki, Ağıl sahibi söyləsin əhsən,
Böyük Nizaminin şagirdisən sən.

Əmir xosrov Dəhləvi

Nizami doğma Azərbaycan şairidir və Azərbaycan qanuni olaraq onunla fəxr edə bilər;... ancaq o həm də dünya ədəbiyyatının iftixarı və bəzəyidir.

A. Krilov

Həm məzmun gözəlliyə, həm də ifadə gözəlliyinə malik Nizami “Xəmsə” si nəşə artırıcı və həyəcanlandırıcı olub, hər kəs tərəfindən bəyənilmişdir.

M.F. Axundov

Kitabxanalarda təbliği:

Nizami söz incisini təbliğ etmək həm məsuliyyətli, həm də bu dühanın bir daha yeni nəsilə tanıtdırmaq məsuliyyəti var. Dahi Nizamini tanıtdırmaq, onu sevdirmək üçün təbii onun yaradıcılığından bəhrələnmək lazımdır. Digər müəssisələrdə olduğu kimi, kitabxanada da müxtəlif tədbir formalarından istifadə edib təbliğatı aparmaq olar.

Nizami yaradıcılığını geniş oxucu dairəsində təbliğ etmək üçün kitabxanalar böyük kütləvi iş aparmalıdır. Ədəbi-bədii gecələr, kitab sərgiləri, Nizami günləri adı altında səyyar sərgi, dəyirmi masa, sual-cavab gecəsi keçirmək olar.

Beləliklə Nizami Gəncəvi yaradıcılığını təbliği məqsədilə keçirilə biləcək bir neçə tədbir formasını təqdim edirik:

❖ Kitab sərgisi:

Nizami yaradıcılığını əks etdirən sərgini “Nizaminin sənət xəzinəsi”, “Söz mülkünün ustası”, “Şairlər ustası böyük Nizami”, “Yüksək idealar şairi” adı altında təşkil etmək olar.

❖ **Viktorina:**

1. Sual: “Leyli və Məcnun” baleti neçənci ildə, kim tərəfindən yazılmışdır?

Cavab: “Leyli və Məcnun” baleti 1947-ci ildə Qara Qarayev tərəfindən yazılmışdır.

2. Sual: “Yeddi gözəl” simfonik suitası neçənci ildə yazılmışdır?

Cavab: Suita 1949-cu ildə görkəmli sovet bəstəkarı Qara Qarayev tərəfindən yazılmışdır.

3. Sual: “Yeddi gözəl” baleti neçənci ildə yazılmışdır.

Cavab: “Yeddi gözəl” baleti 1952-ci ildə Qara qarayev tərəfindən yazılmış, ilk tamaşası 1952-ci il noyabrın 6-da Bakıda M. F. Axundov adına azərbaycan Dövlət akademik opera və Balet teatrında olmuşdur.

4. Sual: İsgəndərnamə əsəri neçə hissədən ibarətdir?

Cavab: 2 hissədən ibarətdir. “Şərəfnamə” və “İqbalnamə”

5. Sual: Nizaminin hansı qəzəllərinə romans yazılmışdır?

Cavab: Fikrət Əmirov “Nizami” baleti

6. Sual: “Xəmsə” hansı müəlliflər tərəfindən azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur?

Cavab: “Sirlər xəzinəsi” – S. Rüstəm

“Xosrov və Şirin” – M. Rahim

“Leyli və Məcnun” – S. Vurğun

“Yeddi gözəl” – R. Rza

“İsgəndərnamə” – A. Şaiq, M. Rzaquluzadə

7. Sual: Nizami Azərbaycan məktəblərində nə vaxtdan tədris olunur?

Cavab: 1938-ci ildən tədris olunur.

8. Sual: Nizami haqqında yazılmış bədii əsərlər?

Cavab: A. Şaiq “Nüşabə”, M. Hüseyn “Nizami. M.S. Ordubadi “Qılın və qələm”,

O. Salamzadə “Əsrin sirri”.

9. Sual: . Nizami ədəbi məktəbinin davamçılarından kimləri tanıyırsınız?

Cavab: Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli

10. Sual: “Sənsiz” və “Sevgili canan” romansları neçənci ildə və kim tərəfindən yazılmışdır?

Cavab: Ü. Hacıbəyov tərəfindən şairin 800 illiyinə tövhə kimi “Sənsiz”-1941-ci ildə, “Sevgili canan”-1943-cü ildə yazılmışdır.

11.Sual: Nizaminin əsərlərindəki qadın obrazlarının adları

Cavab: Leyli, Şirin, Məhin Banu, Məryəm. Şəkər, Rəisə. Rövşanə

12. Sual: Nizaminin əsərlərində əmək adamları ilə əlaqədar hansı hekayələr var?

Cavab: “Kərpickəsən kişinin dastanı”, “Süleyman və əkinçi”, “Xeyir və Şər”

❖ **Nizami yaradıcılığını təbliğin digər bir forması Test tərtib etmək olar:**

Bir neçə nümunə təqdim olunur:

Adəmin yaradılması Nizaminin hansı poemasıdır

Leyli və Məcnun

Sirlər Xəzinəsi

İsgəndərnamə

Nizami Gəncəvi hansı əsərini yazarkən Bərdədəki əl yazmadan istifadə edib?

Xosrov və Şirin

Leyli və Məcnun

İsgəndərnamə

Sirlər xəzinəsi

Yeddi gözəl

Nizami hansı poemasını oğlu Məhəmməd vasitəsilə Şamaxı-Şirvan şahlarının sarayına göndərmişdir?

"Sirlər xəzinəsi"

"Leyli və Məcnun"

	"Yeddi gözəl"
	"İsgəndərnamə"
	"Xosrov və Şirin"

- ❖ **Oxucu konfransı** – Mövzular seçilməli. Həmin mövzular əsasında çıxışlar təşkil olunmalıdır. Bir neçə ad altında Nizami yaradıcılığını əhatə etmək olar. Məsələn:
- ❖ Nizami lirikası
- ❖ Sirlər xəzinəsi
- ❖ Nizami əsərlərində qadın obrazları
- ❖ Nizami ədəbi məktəbinin davamçıları və s.

Uşaq kitabxanalarında da N. Gəncəvi yaradıcılığını əhatə edən bir sıra tədbirlər keçirmək olar.

- ❖ **Bir kitabın tamaşası:** Kuklaların köməyi ilə yaradıcılığından hər hansı bir əsəri səhnələşdirib kuklaların dili ilə oxuculara çatdırmaq. Məsələn: "Kərpickəsən kişinin dastanı" –hekayəsini uşaqlara çatdırmaq olar.
- ❖ **Oxu-** bu tədbir növündə mövzu təyin etmək.Sərgi, ekskursiya, biblioqrafik xülasə- bir neçə gün ərzində keçirmək olar. Bu dəfəki mövzu Nizami Gəncəvi oxusu olacaq. Onun yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanı olacaq.
- ❖ **Ucadan oxu-** — hekayələri üzrə bu tədbir formasını keçirmək olar. Bu tədbir formasında şairin poemalarına müraciət etmək olar. Onun "Sirlər Xəzinəsindəki hekayələrindən bir neçəsi üzrə təşkil etmək olar. Məsələn:" Nuşrivan və bayquşun söhbəti", "Kərpickəsən kişinin dastanı" . "Sultan Səncər vəqarı", "Şah və xidmətçi" və s.
- ❖ **Slayd:** Qısa müddətdə oxucularda anlayış yaratmaq, bir növ Nizami əsərlərinə ekskursiya etmək üçün slayd eləmək olar. Slaydda Nizaminin şeirləri, onun bioqrafiyası. Haqqında çekilmiş filmlər öz əksin tapa bilər.
- ❖ **Şirma kataloq:** Nizami Gəncəvi əsərlərindən ibarət şirma kataloq hazırlamaq olar. Hazırlanmış şirma kataloqu təqdim edirik.

❖ **Ədəbi-bədii gecə: əvvəl ad vermək. “Göyə meydan oxuyan. Qanad açan sözlərin”adlı ədəbi-bədii gecənin ssenarisini təqdim edirik :** Yazıçının yaradıcılığına dair ədəbi-bədii gecənin keçirilməsi də məqsədəuyğundur. Gecədə N.Gəncəvi nin həyat və yaradıcılığından bəhs edən sərgi təşkil etmək olar, foyədə həyat və fəaliyyətinə dair foto-stend, ən məşhur kitabların illüstrasiyalı sərgisini təşkil etmək olar.

Tədbir keçirilən müəssisə tədbirin mövzusuna uyğun bəzədilmişdir. Zəlin divarlarında böyük şairin dahiyənə sözləri yazılıb, səhnədə N.Gəncəvinin portreti altında bu sözlər yazılıb.

Qələm ki, bu həyatda tərpenərkən ilk dəfə

Sözdən yazdı, diqqətlə baxsan birinci hərfə

Bu xəlvət pərdəsini açan zaman əl-bəəl

Söz oldu bu cahanda cəlvələnen ilk gözəl.

Zal qaranlıqdır. Yalnız şairin portretini işıqlandırır. Musiqi çalınır, videolentə yazılmış aktyorun səsi:

Öz işinə görə söz danış hər an.

Bafta sarıyarmı həsir toxuyan?

Bu ağıllı sözlər nadir gövhərdir,

“Həlilə-həlilə, şəkər-şəkərdir!

Ağıllı adamın söylədikləri

Yer altına düşsə itməz dəyəri.

Söz deyən düşünüb söyləsə əgər

Pis söz də söyləsə, yenə xoş gələr.

Musiqi dəyişir. Pərdə aramla açılır. Səhnənin tən ortasında N. Gəncəvi qrimində bir nəfər aktyor dayanıb. Musiqi bitir. Aktyor işıqlandırılır.

Pis sözü ağzına alınca insan,

Qarnında öldürsə yaxşıdır insan.

Bu dünya dolanıb, döndükcə ruzgar.

Qoy səndən yaxşı söz qalsın yadigar.

İşıq sönmür və səhnədə aparıcılar işıqlandırılır.

I Ap: Əziz tamaşaçılar. Poeziya həvəskarları! Dahi sənətkarımız şair N. Gəncəviyə həsr edilmiş “Göyə meydan oxusun, qanad açan sözlərin” adlı poeziya gecəsinə xoş gəlmisiniz.

II Ap: Nizami dünyası sirli bir dünya. Sirli bir xəzinədir.

I Ap: Eyni zamanda bütün bəşəriyyətə mənsub sənətkardır.

Ona görə də bəşəriyyət və onun mədəniyyəti yaşadığıca Nizami də yaşayır. Xatırladaq ki, bu il nizami ili elan olunmuşdu. Ona görə də bir daha bu dühanı təbliğ etmək əsas vəzifələrdən biridir.

II ap: N. Gəncəvi dünya ədəbiyyatında yeni dövr açmışdır.

I Ap: Mədəni həyatda axın yaratmışdır.

Səhnəyə aktyorlar daxil olur. İki aktyor “Xeyir və Şər”-dən səhnə canlandırırlar.

Səhnənin ardınca “Sənsiz” romansı səslənir.

I Ap: Əziz tamaşaçılar səhnəyə Nizami dühası haqqında ----- fikirlərini bizimlə paylaşır.

Nizami Gəncəvi səhnədə görünür.

Əfsanə dəhlisi dar olsa əgər,

Sənətin sözü də yolda ləngiyər.

Gərək söz meydanı gen olsun müdam.

Atını dördnala səyirtsin ilham.

Oxucu fikri də söylənilir. Nizami haqqında oxucu çıxışı.

II ap: Əziz tamaşaçılar, həvəskar aktyorların ifasında N. Gəncəvinin “xosrov və Şirin” poemasından bir parçaya tamaşa edək.

I Ap: söz veilir oxucuların ifasında kompozisiya.

N. Gəncəvi qrimində aktyr yenidən səhnədə görünür.

Sözdür həm təzə şey, həm də köhnə şey,

Sözdən bəhs edilir zaman-zaman hey.

Varlığın anası doğmamış. İnsan,

Sözdən gözəl övlad, şahiddir cahan.

Ruh kimi təmiz söz oldu gövhəri.

Hatıf xəzinəsinin özəldən bəri.

I Ap: Əziz tədbir iştirakçıları aktyorların ifasında “Kərpickəsən kişinin dastanı” dan bir parça.

Səhnəcikdən sonra N. Gəncəvi görünürş

Həmişə dünyada yaxşılıq axtar,

Yaxşı ad almaqla ədəbiyyat var.

Yaxşı ad almışla yaxşı ol müdam.

Yoxsa axır olarsan özün bədnam.

Pis fikrə düşərsən yaxşı bir insan.

Özünə yamanlıq edər hər zaman

Bir kəsin dadına istəsən çatmaq

O zaman ləngimə. Tələs sən ancaq.

II Ap: Əziz tədbir iştirakçıları Nizami kimi sənətkarlar yalnız bir xalqa yox, ümumiyyətlə bəşəriyyətə tarixlər boyu çox nadir hallarda nəsib olur.

I Ap: N. Gəncəvi “şeyr mülkinin hökmdarı”

II Ap: “Dünya şairlərinin ustadı”

I Ap: Bir dünya adı olan” böyük sənətkar kimi qiymətləndirir.

II ap: Nizami poeziyası təkcə intibah dövrü sənətkarları üçün deyil, daha sonrakı dövrlərdə, o cümlədən indi də əsl sənətkar məktəbidir.

Sonda musiqi səslənir. Nizaminin portreti yenidən səhnədə işıqlandırılır.

Tərtibçi: Axundzadə N.

Nizami Gəncəvi: metodik tövsiyələr /tərt. ed. Axundzadə N. ; Sumqayıt, 2018.- 36s.